

להתמודד, בפעם הראשונה, עם השאלה תמוסרית היסודית של הווייתנו הלאומית: זכותנו בארץ, גישת הציונות לעם־הארץ, היחס בין הצדק הישראלי והצדק הפלסטיני. התמודדות זו היא ראשיתו של תהליך מבריא, החיוני לעתיד המדינה.

מאבק זה הפך — יותר מכל מאבק במדינה עד אז ומאז — למיפקד האנשים ההגונים, וממילא גם למיפקד האנשים הכנת־ההגונים. שני המיפקדים חצו את רוב המיפקדות. כמה ממטופריהמוסר המיקצור עיים נתגלו כסמרטוטים מוסריים, ואילו כמה מן הדאומנים הקיצוניים נאבקו עם מצפונם ויצאו מטהורים.

כל זה לא היה אפשרי לולא דמותו של ריא, שהפך סמל ומנהיגו הרוחני. הוא לא התערב מעולם בתיכונן המאבק הפרטי. כל הישיבות התקיימו בחדר־האורחים הגדול של בניין המוסראן (בישוף), המשקיף על הנוף הנהדר של חיפה, כשתמונות קודמיו מביטות בנו מן הקירות. אבל כשעסקנו בתיכונן מדויק של הפגנות ועצומות, עזב בדרך־כלל את החדר. יתכן שהייתי היחיד שידע כי הוא סובל ממחלת־לב, וכי הוא שוכב נוח בחדר סמוך.

אבל גם בהעדרו, הוא נכח בדיון. כאשר השתתף בו, נהג כרועה. בצורה עדינה מאד, בשפת רמזים, ידע לרסן קיצוניים ותמומימות, לדרבן את המתססים והתפדנים, (הוא ידע כי השליטונות קנו כמה מן העקורים. אחד מאלה, דמות נאלצת במיוחד, ניגש אליו פעם ונטע נשיקה מצלצלת על לחיו. "הנה יהודה איש־קריות", לחשתי לו, והוא השיב בחיוך ללא־אומר.)

גם כאשר גברה מרידת המערכה, לא איבד את חוש־המידה. רק פעם אחת נסחף בעצמו בלהט מאבק, והכריז שהוא מתכוון לצאת למסע־התעוררות ברחבי אירופה, כשעל גבו צלב־עץ. אחרי שמסר הצהרה זו, קרא לי ושאלנו לדעת. אמרתי לו שזהו רעיון פסול, מפני שהוא יגרום למילחמת־דת. בצד אחד תעורר רגשות אנטי־שמיים עמוקים ובצד שני תגובה אינסטינקטיבית של התלכדות יהודית דתי־לאומנית. הבעייה היא שאלה מצפוניתי־פנימית של העם הישראלי — בזירה זו לבה עליו לבוא לידי הכרעה. כשסיימתי, תלה בי את עיניו המדמכזריות ואמר בשקט: "אתה צודק. אחזור בי רישומי מדבריי." וכך עשה, בלי כחז ושרק.

יום 'בוא!

העבודה הפוליטית היא כימעט תמיד מתסכלת, ולעיתים קרובות היא מהפכת את הקיבה. כמה פעמים השתתפתי בישיבות שבהן דונוה פעולה למען עניין נגב — ואילו הנוכחים הקדישו את כל מרצם לקטטות אישיות וכיתותיות ועלובות?

מה שקרוי "מחנה השלום" מקולל במיוחד בגידול ממאיר זה. כל ישיבה שלו, על כל נושא שהוא — ויהיה קדוש כמניעת־מילחמה והצלת־המדינה — עומדת בסימן של "אני לא אלך על פלוגי", או "אני לא אלך בלי אלמוני". שינאות, קינאות, התרמות ופחדים מתחילים להשתולל ברגע בו מתקבצים שלושה אנשי־שלום ישראליים.

כל זה נמנע במערכת־בירוקים־איקרית — בזכות הכינות, אוזי מפני שדא היה ישראלי. אצלו לא היו חוכמות: מי שתומך בעניין בתום־לב, הוא שותף רצוי. מי שמחרים מישהו — פוסד את עצמו. שודדי קיום המדינה לא הוזמנו. בפני כל השאר היתה הדלת פתוחה.

לפעמים אף הפרזו בגישה זו. כאשר קיים את מסיבת־העיתונאים הגדולה בשיא המערכת, לעיני מצלמות־הטלוויזיה של הארץ והעולם, ראה אותי יושב בין העיתונאים. הוא קרא לי לשבת לידו, בראש השולחן, וביקשני לתרגם את דבריו (הוא למד עברית, אך לא שלט בה במידה מספקת כדי לנאום בה). אמרתי לו שאין הדבר רצוי, שמא נעזור ליריבים המבקשים לזהות את המאבק עם פלג ישראלי מסויים. למח לא להפגין פומבית ידיות הדוקה עם אדם שחינו פופולרי בחוגי המימסד הישראלי?

ריא דחה את הדברים מכל וכל. "אתה מכיר את מחשבותי, ועל כן תיטיב לתרגמן", אמר. "השאר אינו חשוב." ניהלתי את המסיבה, תירגמתי את דבריו, ואכן מיהרו כמה מכתלבי המימסד להדגיש עובדה זו בדיווחם. בכתיבת: "אבנר השתלט על העסק".

ריא לא היה נאיבי. לגמרי לא. הוא הבין היטב את אוירת התבי כיום העכורים השלטת בזירה הציבורית בישראל. אבנר הוא האמון שרק מו שמתעקם ממנה כלזי יכוד להישאר רבן במשימה מוסרית. ההתפש רות הקטנה ביותר עם הזוהמה תלכךך את העניין כולו לדא־תקנה. משום כך היו כל הישיבות עימו בימי המאבק תענוג טור. יכלו להקדיש את כל מירצנו לתיכונן ולניהול המערכה עצמה.

האם נכשלונו? המאבק עצמו הגיע לסיום פיתאמי. כאשר נרצחו הספורטאים במינוך, ההתרגשות המובנת אחרי הטבח ריפתה את ידי מרבית הלוחמים. ריא, שפוטס מייד הצהרת־גיבוי חד־משמעית, הבין זאת. הפידאיון במינוך הצילו את גולדה מאיר. אני משוכנע היום, כמו אז, שקפור בירעם ואיקרית יחזרו לכפריהם. אני מאמין שממשלה ישראלית תצווה על כך, אפילו אם הממשלה הנוכחית, הפוחדת מסני צילה של גולדה, עדיין לא עשתה זאת.

היום יבוא, והוא יהיה יום גדול לישראל. אני מקווה שיהיה זה יום גדול גם לריא — במקום שיומצא בו אז. אמונתו בישראל תימצא צודקת.

עלייה על המוקד

ריא, גם מבין תומכיו של ריא, האמינו בסתר ליבם שהצרותיו הבלתי־פוסקות על אחדות לישראל הן בבחינת תכסיס נכון, סוכריה חניתנת לילד כדי שייקל לו לבלוע את הגלולה המרה של החזרת העקורים.

גם אני סברתי כך, תחילה. איננו אוהבים הצהרות פטריטיות מוגזמות. אנו נוטים לחשוד באדם המדבר יותר מדי על אהבתו לישראל. כשהדובר הוא ערבי, הוא חשוד שבעתים. עבר זמן עד שהבנתי כי ריא מדבר באמת בקיריבל, וכי הוא מאמין לכל מילה. הוא חזר על הדברים, גם בשיחות הפרטיות, כשכבר שרוו בינינו חסי־אמון מוחלטים. השקפתו על ישראל היא דתית ביסודה. היא היתה קיימת אצלו לפני שקיבל את המינוי לכהונתו בארץ, והיא מעוגנת במעמקי עולמו הנפשי. דווקא משום־כך יכול היה ריא להיות נכס למדינה, למרחב ול־שיום — וולא קרה מה שקרה.

קשה לדעת איך בדיוק הופל, ומי הפיל אותו. אדם בעל חוש־ריח מפותח למוזמות יכול היה להתפתות להאמין שהיתה פה קנוניה בין ממשלת ישראל ובין הפטריארך מכסימוס, האנטי־ישראלי. מכסימוס — אותו חכים לשעבר — השתמש בארץ בנכסים העצומים של הכנסייה לטובת עצמו. ריא רצה להשתמש בהם לטובת העדה. כמה מגברי העדה, בשיתוף עם מכסימוס, השתדלו לסלק את ריא. אחרי שחשף טפח ממה שהתרחש בניכסי הכנסייה לפני תקופת כהונתו. איני יודע את הפרטים, כי ריא מעולם לא גילה לי אותם אף ברמו.

כעילה להתפוצצות שימשו הכרותיו של ריא על ירושלים. הוא הוזמן אל הסינוד (כנס ראשי הכנסייה) בעיר־טראזה בלבנון, כמו שהוזמנו בימי־הביניים המהפכנים הדתיים הגדולים להתייצב בוועידות־הכנסייה. לפני שהועלו על המוקד, השבוע שלה לי ריא את תמצית דבריו על "ירושלים והנצרות", כפי שנשא אותם באותו כנס. זהו מיסמך מרתק.

ריא השמיט תורה שבוודאי סימרה את שערות שומעו. הוא טען כי לירושלים יש משמעות ליהודים ולמוסלמים — אך לא לנוצרים. בשביל היהודים, ירושלים היא הגורם המלכד. היהודים דתיים וחילוניים מאמינים

דו־שיח בשעת הכנה: ריא אחייען עם אבנרי

(המסך ממוחזר 33)

צעיר מכבטיה אחר, ירדני עבדי־איעיוו וזעמי, התחיל באותה צורה, התנוון כעסקן שוגרתי ואמור, ומת מתוסכל (ואולי מתיסכול). בעיני, אין זו רק טרגדיה אישית, או טרגדיה של שבט ערבי. זוהי טרגדיה ישראלית. האמנתי תמיד שערביי ישראל הם נכס פוטנציאלי שאין שני לו, חשוב יותר מכל אוצרות המדינה.

אילו נקלמו בישראל, אינו הפכו באמת ישראלים בעלי־הכרה, מבלי לאבד את גאונותם הלאומית הפלסטינית־הערבית, יכלו למלא תפקיד ראשוני־במענה, כחוליית־הקשר בין שני העולמות העוינים.

ההשתלבות הישראלית־ערבית, שביעדיה אין עתיד למדינתנו, יכלה להתגשם קודם כל בהם. אילו קרה הדבר, היה כל ערבי ישראלי הופך מיסיונר אוטומטי של רעיון השלום, דגם חי של המציאות המבוקשת.

חלום זה נגזר, המדינה לא ראתה בערביי ישראל מעולם יותר מאשר מיטרד או סכנה פוטנציאלית, מיעוט בלתי־רצוי אך נסבל, מחוץ למחנה. ערביי ישראל עצמם הגיבו בהכנעה או במרירות. בשתי הדרכים גורו על עצמם ניכור ואי־השתתפות בעיי צוב שני המדינה.

בשנותי בכנסת ראיתי את התוצאה, בדמות הח"כים הערביים. הח"כים של הרשימות הערביות היו "נפקדים נוכחים", עלובי־חיים שנעדרו ב־90% של הישיבות, והצביעו אוטומטית על פי פקודת האדונים בשאר הימים, לא פעם נגד עצמם, נגד אחיהם ונגד עמם. מכל התופעות המעוררות־סלידה בכנסת, היתה זאת התופעה המבחילה ביותר.

ערביי ישראל, מבלי שאיש חקשיב להם, שהשמיעו את התלונות והזעמים של כמנה פעמים שאלתי את עצמי: **מתי יקום פוה־סוף מנחוג ערביי ישראלי אמיתי, אדם בעני זהות לאומית ערבית מושכנעת, שיאמין בלב שלום בשלום ישראלי־ערבי, שיעורר כבוד בישראל ובעולם הערבי?**

מדי פעם ראיתי צעיר מבטיח, תליתי בו תיקות, והשתדלתי לעזור לו. הוצאנו מאדורה ערבית של העולם הזה, כדי לעודדם. ניסינו לדרבן כוחות פוליטיים חדשים, אך בכל פעם באה האכזבה. באווירה שנוצרה, שום צמח חי לא יכול היה לנבוט. קמו משוררים מוכשרים, אך כולם הפכו נוכריים בישראל. כמה מן הטובים שבהם היגרו מן הארץ, הפכו חופעלנים של אירגוני הפידאיון. הרגישות המיוחדת של המשורר לא יכלה לעמוד הכרוכה במעמדו של ערבי ישראלי במישור הקיים. אחרים, שפנו לפוליטיקה, מכרו את עצמם, או נכנסו למבוי הסתום של ר"ק. מי שהתנגד, נמנע על־ידי "יועץ ראש הממשלה לעניינים הערביים", שאינו אלא קצין־מחוז קולור־גיאל במהדורה יותר מתוחכמת.

לכן, כאשר ראיתי את ריא — קמץ ליבי. **הנה נמצא איש. אדם שאי־אפשר היה למחוק אותו, כגדל עוצמת הכנסיה שמאחוריו, אדם שדא ניתן לקנות אותו. אדם שלאומיותו הי ערבית השתלבה בערכים כול־אנושיים מושרשים. אדם שאהב את ישראל. אדם עדין. אדם לוחם. אדם כלככי.**

נשיקה איש־קרית

מבין כל המאבקים שהיתה לי חזכות להשתתף בהם מאז קום המדינה, דמה לי שהמערכה להחזרת עקורי איקרית וברעם היתה היפה ביותר. קודם כל, מפני שהוא התנהו למען עניין אשר צידקתו חדי־משמעות ומוחלטת. המתנגדים המושבעים ביותר לא יכלו למצוא את נימוק צודק אחד נגדו. גזירה נאציזה להסתמך על המענה השדופה שעשיות הצדק, במיקרה זה, תיצור תקדים מסוכן לאחרים.

דבקוים של בני שני הכפרים בארמתם הפכה לאגדה. סילוקם היה פשע — מעשה בלתי־אחראי של כמה קצינים ממלחמת תש"ה, שפעלו בניגוד להוראות. אי־החזרת העקורים היתה טטירת־לחי לבתי־המשפט העליון, פגיעה במילת־הכבוד של צה"ל, יריקה בפני המצפון הלאומי.

יותר מזה: היתה זאת איולת פוליטית מזועזעת, דחיפת הנוצרים הערביים לידי הלאומנות האנטי־ישראלית הקיצונית, בעיטה בכת המאורנים שנחשבה תמיד כבעלת־ברית סמוייה של ישראל, ועלבון לכנסייה היוונית־קתולית. אילו ניצח יוסוף ריא, לא היתה אפשרית הפרשה של הילאריון קאפוצי.

אבל היו למאבק זה רבדים עמוקים יותר. הוא גרם לדור צעיר של ישראלים

(*) לפי האגדה של הברית החדשה, מסר יהודה, אחד מתורטיר תלמידיו של ישוע, את מורו בידי אנשי השילטון. כדי לזהותו, ניגש אליו ונישק אותו לעיני השוטרים.